

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2012

“Van wie is de stad?”

Bekroonde essays

PRIJSVRAAG 2012

“Van wie is de stad?”

Bekroonde essays

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2012

“Van wie is de stad?”

Bekroonde essays

nrc>

COLOFON

Uitgave: Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Redactie: Saskia van Manen

Drukkerij: StyleMathôt, Haarlem

ISBN: 978-90-78396-10-9

ISSN: 2212-5949

Oktober 2012

Exemplaren van deze uitgave kunnen zolang de voorraad strekt worden besteld bij de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Ze zijn ook in PDF formaat te downloaden van de website van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen
Postbus 9698
2003 LR Haarlem
secretaris@khw.nl
www.khw.nl

INHOUD

Voorwoord	7
Errik Buursink De reëel bestaande en noodzakelijke stad	11
Ariadne van de Ven De spijker in de muur	23
Jan den Boer De stad is weer van zijn bewoners	35
Hein Ebersson Theatricity: van wie is de stad?	49

VOORWOORD

Van 1753 tot 1917 schreef de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen met grote regelmaat een Prijsvraag uit over uiteenlopende onderwerpen die vaak een spiegel van de tijdsgeest waren. Prijsvragen waren destijds de voornaamste bezigheid waarmee geleerde genootschappen hun doel, bevordering van de wetenschap, nastreefden.

In totaal zijn meer dan 1200 prijsvragen uitgeschreven in bovengenoemde periode. J.G. de Bruijn, oud-bibliothecaris-archivaris van de Maatschappij, heeft deze prijsvragen geïnventariseerd in een prachtig naslagwerk dat te verkrijgen is via het secretariaat van de Hollandsche Maatschappij.

Deze oude traditie is in 2010 in samenwerking met de NRC met succes in ere hersteld. In 2012 luidde vraagstelling als volgt:

“Van wie is de stad?”

Deze vraagstelling werd, na een oproep hiertoe in de NRC, opgesteld door Guido Walraven, lector Dynamiek van de stad aan de Hogeschool Inholland te Rotterdam. Hij ontvangt hiervoor een zilveren medaille.

De jurering was in handen van de Hollandsche Maatschappij. Mr. M.R.M. Huygen, Chef Opinie NRC Handelsblad, trad op als adviseur van de jury. Uit de 101 binnengekomen essays koos de jury, bestaande uit mevrouw Mevr. Prof. dr. M.J. Trappenburg, Dr. J. Gadet en Prof. dr. P. Winsemius, Errik Buursink als winnaar van de gouden medaille. Veel waardering was er ook voor de inzending van Ariadne van de Ven; zij ontvangt hiervoor een zilveren medaille. Aan de essays van Jan den Berg en van Hein Ebersson werd een eervolle vermelding toegekend.

De vier bekroonde essays zijn gebundeld in dit boekje. Het winnende essay wordt tevens in een bewerkte versie gepubliceerd in de NRC.

De winnaars ontvangen de originele Prijsvraagmedaille uit 1753, met aan een zijde de Waarheid met palmtak en laurierkrans en Haarlem op de achtergrond, en aan de andere zijde Godsdienst en een gehelmde Nederlandse maagd bij het altaar. Beide zijden van de medaille zijn afgebeeld op de omslag van dit boekje.

Dr. A.H.G. Rinnooy Kan
voorzitter
Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

oktober 2012

ERRIK BUURSINK

Drs. E. Buursink (Enschede, 1978) is historicus, geograaf en publicist over ruimtelijke vraagstukken. Hij studeerde Geschiedenis en voltooide in 2010 cum laude de master Erfgoedstudies aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2008 werkt hij als planoloog bij de Dienst Ruimtelijke Ordening van de Gemeente Amsterdam. Hij schrijft voor de websites Archined en Ruimtevolk en werkt aan een boek over de planningsgeschiedenis van Enschede.

DE REËEL BESTAANDE EN NOODZAKELIJKE STAD

Nog maar dertig jaar geleden rees tegen de achtergrond van een wereldwijde stedelijke crisis de vraag of iemand eigenlijk nog wel eigenaar wilde zijn van de stad. Nu het succes ontegenzeggelijk zijn weg terug heeft gevonden naar de steden is het vraagstuk van het eigendom van de stad onderdeel van een discours over de rechtvaardige stad. Een rechtvaardige stad biedt plaats aan mensen van verschillende afkomst, met verschillende talenten: de stad als *level playing field* waar nieuwkomers kunnen emanciperen, waar huisvesting ook voor inwoners met weinig middelen van acceptabele kwaliteit is. Een stad bovendien waar burgers in vrijheid vorm kunnen geven aan hun leven en persoonlijke ontwikkeling. Zeker geen stad waar overheden door middel van top-down planning en stedenbouwkundige en planologische sjablonen de ontwikkeling in een bepaalde gewenste richting sturen. Maar kan de rechtvaardige stad wel bestaan zonder stevig overheidsingrijpen?

We zitten middenin de grootste urbanisatiegolf uit de geschiedenis. In de Derde Wereld groeien steden stormachtig, in het Westen concentreren jeugd, talent en kapitaal zich in een handvol metropolen. Het hartland van Europa loopt in hoog tempo leeg. In het Sauerland, op slechts twee uur rijden van Keulen en Düsseldorf, staan riant villa's te koop voor 250.000 euro. Kinderen zie je daar nauwelijks nog. Over vijftig jaar kunnen we er op safari om geïntroduceerd Europees grootwild in mensloze setting te bekijken: wolven, wisenten, konikpaarden, bruine beren, edelherten. Terwijl ruimtelijke planners boeken volschrijven over hoe om te gaan met het verschijnsel krimp, beweegt de overheid weg van de verstedelijkingsopgave. Een lange traditie van Rijksbemoeyenis met ruimtelijke planning werd symbolisch ten grave gedragen met het opheffen van het ministerie van VROM. Ruimtelijke ordening is gedelegeerd naar financieel gekortwiekte gemeenten en onmachtige provincies. Met mogelijk desastreuze gevolgen voor de economische en sociale gezondheid van ons land.

Vlak voor het uitbreken van de stedelijke crisis van de jaren '70 en '80 zag de overheid juist een grote rol voor zichzelf weggelegd in de ruimtelijke ordening. Architectuur, stedenbouw, volkshuisvesting, planologie en verkeerskunde hadden zich binnen een functionalistisch ruimtelijk paradigma op alle bestuurlijke schaalniveaus verenigd tot efficiënte planningsmachines. Toen in de vroege jaren '70 de ontwikkelde economieën van industriële massaproductie overschakelden op specialistische dienstverlening verloor het moderne stadsideaal snel aan kracht. Een steeds hoger opgeleide en kapitaalcrachtiger bevolking kon haar woonwensen niet verwezenlijken in de op grootschalige productie, gemeenschappelijk wonen en gezinsrecreatie geënte functionalistische stad. De trek naar de voorsteden begon. Tegelijkertijd onttrokken studerende jongeren zich aan de dominante consumentistische cultuur en hiërarchische gezagsverhoudingen door zich te nestelen in oude wijken. Hun nieuwe idee over de goede stadsvorm leidde bij tijd en wijle tot geweldadige confrontaties tussen overheid en burgers. In 1980 reden de pantserswagens door Amsterdam en ontaarde de kroning van Beatrix in een orgie van rellen. Een jaar later werd het leger ingezet tegen krakers in Nijmegen. We zijn ver gekomen sinds die tijd.

Zo ver zijn we gekomen, dat er van meeslepende stedenbouwkundige visies in ons land nauwelijks nog sprake is. De laatste jaren wordt getracht het onvermogen tot plannen onder de noemer *bottom-up* stedenbouw tot planningsethos te verheffen. Archipunctuur, particulier en collectief opdrachtgeverschap, tijdelijkheid en transformatie van bestaande gebouwen moeten de middelen zijn waarmee we onze steden vormgeven. In werkelijkheid is kleinschalig plannen de enige wijze waarop we binnen een behapbaar budget en afzienbare tijd nog iets gedaan krijgen. Wat rest van de planningsmachine is piepend en krakend tot stilstand gekomen in een goedaardig moeras van woningwetgeving, monumentenverordeningen, milieuregels en inspraaktrajecten. De stortvloed

aan miniatuurgebiedsontwikkelingen, die het ruimtelijk beleid in de Nederlandse steden karakteriseert, doet terugverlangen naar de scheppende hand van meesterbouwers als Verhagen, Berlage en Van Eesteren. Niet alleen omdat onze steden fragmenteren tot letterlijk honderden in zichzelf gekeerde woonwijkjes. Maar vooral omdat de grote steden staan voor de grootste ruimtelijke opgave uit hun bestaan.

De economische crisis vertekent ons beeld van deze opgave. Op het eerste gezicht raakt de malaise in de vastgoedsector zowel de periferie als de grote steden. Buiten de steden is de woekering van twee-onder-een-kappers met carport ten einde gekomen, in de steden liggen de overheid en volkshuisvestingssector op apegapen. Zelfs in succesnummer Amsterdam lijkt van nieuwe grote uitbreidingen voorlopig geen sprake. De hoofdstad onderscheidt zich echter van de periferie door de aanhoudende instroom van hoogopgeleide jongeren en een verminderde uitstroom van middenklassegezinnen. Amsterdam is niet verwonderlijk een van de weinige plekken in ons land waar de gemiddelde woningbezetting toeneemt. Min of meer onder de radar is de bevolkingssamenstelling van Amsterdam, en ook van de centra van andere grote steden, danig gewijzigd. Van vergaarbakken van verslaafden, immigranten, bijstandsmoeders en geestelijk gestoorden zijn de Nederlandse centrummilieus veranderd in progressieve middenklassereservaten.

Chargeer ik? Ja, want de centra van bijvoorbeeld Amsterdam en Utrecht zijn nog ver verwijderd van Manhattan, dat vijfendertig jaar na *Taxi driver* schertsend de grootste *gated community* van de VS wordt genoemd. Toch is voor iedereen duidelijk dat in de Nederlandse stadscentra steeds minder plek is voor laagopgeleide nieuwkomers en economisch marginalere bevolkingsgroepen. Het is een logisch gevolg van de toegenomen vraag naar stedelijk wonen, die vooral komt van hoger opgeleide jongvolwassenen. Is dit een

modeverschijnsel en dus van voorbijgaande aard? Nee, want hoger opgeleiden hebben belang bij leven en werken in een grote stad. Het aanbod aan banen, opleidingsmogelijkheden, specialistische detailhandel, levendige publieke plekken en culturele voorzieningen trok altijd al mensen met talent. In de jaren '60 en '70 stroomden zo de Amsterdamse grachtengordel en Oud-Zuid vol met journalisten, kunstenaars en universiteitsmedewerkers. Destijds was 5% van de Nederlanders hoog opgeleid. Dat is nu bijna 40%. Geen wonder dat de vraag naar stedelijk wonen is gegroeid.

Bij een gelijkblijvende woningvoorraad in de gewilde centrummilieus betekent dit in de praktijk een herverdeling van bevolkingsgroepen en een steeds duidelijker fysieke scheiding tussen hoog- en laagopgeleid. De tweedeling op basis van cognitieve vermogens is op allerlei manieren af te lezen aan statistieken. Zo zijn in bijna alle Nederlandse stadscentra de leefbaarheidscijfers sinds 2000 omhoog geschoten. Hier toont zich de invloed van de nieuwe hoogopgeleide middenklasse. In dezelfde periode laten de meeste wederopbouw wijken een daling van de leefbaarheidscijfers zien, ondanks de enorme investeringen in stedelijke vernieuwing. Belangrijkste oorzaak: de bevolkingssamenstelling. Die is bijna zonder uitzondering eenzijdiger geworden, bestaand uit laagopgeleiden. Een andere goede indicator voor de ruimtelijke schifting tussen hoog- en laagopgeleid is het stemgedrag. De hoogopgeleide kosmopolitische middenklasse in de oude stadskernen kiest vol vertrouwen en met zin in de toekomst voor GroenLinks en D'66. De emancipatoir-linkse PvdA is de logische keuze voor immigranten in de wederopbouw wijken. De lagere middenklasse in de groeikernen ziet de toekomst bedreigd door economische globalisering en afnemende koopkracht, zij kiest populistisch rechts of links.

De lagere middenklasse heeft alle reden tot zorgen over de toekomst. De economie in West-Europa heeft zich na een turbulente periode

van de-industrialisatie gericht op hoogwaardige kennisintensieve en creatieve dienstverlening: financiën, design, productontwikkeling en leisure. Goedbetaalde productiewerk en routinematig kantoorwerk, van oudsher het domein van de lagere middenklasse, zijn nagenoeg verdwenen of staan op het punt te verdwijnen. Wat deze bevolkingsgroep rest zijn de laagwaardiger diensten: ouderenzorg, horeca, detailhandel, telemarketing. De lonen in deze sector van de economie staan onder druk. Het is dan ook de vraag of de lagere middenklasse het huidige welvaartspeil zal kunnen handhaven. De hoogwaardige dienstverlening, en in haar kielzog de ondersteunende diensten, richt zich steeds sterker op de grote steden. De creatieve en kennisintensieve economie is enkele uitzonderingen daargelaten een grootstedelijke economie. Zij vestigt zich in de levendige stedelijke centra die voor haar hoogopgeleide werknemers zo'n aantrekkelijk leefmilieu vormen. De lagere middenklasse in de groeikernen raakt daardoor fysiek gescheiden van de nieuwe productiecentra.

Natuurlijk is de keuze voor stadscentrum of groene buitenwijk voor de meeste mensen bewust en weloverwogen geweest. Wonen in het centrum van de stad is een keuze voor een fantastisch geoutilleerde publieke ruimte en minder privéruimte. Wonen in de buitenwijk biedt weliswaar weinig publiek leven, maar wel vier slaapkamers en een eigen tuin. De meeste Nederlanders voelen allermindst de noodzaak genoeg te nemen met een woonkamer van 16m² omdat dit de mogelijkheid biedt op maandagavond te voet naar een lezing over radicaal denken in de filosofie te gaan. Het gevoel erbij te horen is voor veel mensen echter wel een belangrijke overweging. Wanneer de dominante *life style* stedelijk wordt en het belang dat de goegemeente hecht aan auto's, huizen en vijvers met Koi karpers afneemt, zal het suburbane woonideaal minder aantrekkelijk worden. Op dit moment staat al een aanzienlijk deel van de huizen in Almere 'onder water'. Wanneer de vraag verder wegvalt zullen *new towns* als Almere en Zoetermeer sociaal-economische valkuilen blijken te zijn waaruit geen ontsnapping mogelijk is.

Versterkt door de economische crisis worden in hoog tempo de contouren van een ruimtelijk debacle zichtbaar. Dit debacle heeft een economische en een sociale component. De ontwikkeling van stedelijke centra met voldoende massa om te concurreren met andere Europese metropolen is door decennia anti-stedelijke Rijksplanologie tegengehouden. Recente investeringen in snelwegen stellen allicht een deel van het electoraat tevreden, maar ontsluiten vooral suburbane woon- en werklocaties en dragen weinig bij aan het versterken van de stedelijke centrummilieus. En juist die zijn zo belangrijk voor de groei van de kenniseconomie. De bestaande levendige interactiemilieus in stadscentra zijn klein en dobberen in een zee van monofunctionele uitbreidingswijken. Op flinke afstand van deze kwetsbare broedplaatsen van de kenniseconomie liggen de immense groeikernen, *new towns* en VINEX-locaties, waar een pessimistisch gestemde lagere middenklasse economisch gemarginaliseerd dreigt te raken. En deze exurbs krijgen ook nog eens te maken met precies de grootstedelijke problemen waarvoor de huidige inwoners mede de stad zijn ontvlucht.

De hogere middenklasse is intussen politiek verdeeld in een groep die wel en een groep die geen belasting wenst te betalen. Belasting waarmee welvaart en levensgeluk door de verzorgingsstaat verdeeld worden. Welke middenklasse groep zal onder de komende generaties dominant zijn, wanneer de ontvangende groepen niet langer onderdeel van het dagelijks leven zijn? Levenspartners en vrienden vindt men tegenwoordig in de eigen cognitieve *peer group*. Had ik nog een werkloze textielarbeider als opa en stonden tantes vis te schubben op de markt, mijn zoon groeit op te midden van een internationaal georiënteerde klasse van hoogopgeleide veelverdieners. De VARA-idylle van *Zeg 'ns Aaa* en *Oppassen* zal voor hem volstrekt betekenisloos zijn. Hoe ver reikt straks zijn solidariteit? Tot over de Ring A10? Tot over het IJmeer? Of tot het einde van de straat?

De grote verdienste van de 20^e-eeuwse verzorgingsstaat is het feit dat Nederland geen werkelijk schrijnende sociale segregatie kent. In 1927 schetste Fritz Lang in zijn film *Metropolis* een heel andere toekomst. In zijn grootstedelijke dystopie heerst een in welvaart levende klasse van meesters over een massa anonieme slaven. Naar twintigste-eeuwse gewoonte trok Lang zijn metropool op uit enorme futuristische gebouwen en snelwegen in de lucht, dit alles gelaardeerd met een veelheid aan vliegende contrapties. Hoewel *Metropolis* zeer invloedrijk was - we zien varianten van deze megastad in tientallen sciencefictionfilms, -comics en -romans - is van de angstige toekomstvisioenen betrekkelijk weinig gematerialiseerd.

In *Metropolis* is zware industrie de economische grondslag van de stad. De slaven zwoegen in hun duistere benedenstad anoniem en door extreme disciplinerende otmenselijkt aan monsterlijke machines. De meesters in hun zonovergoten bovenstad daarentegen, werken niet, maar besteden hun tijd als ware Olympiërs aan ontspanning door sport, cultuur en hedonistisch vermaak. Net als van snelwegen in de lucht is van deze toekomst niets werkelijkheid geworden. Immers, maakindustrie is slechts een marginaal onderdeel van onze stedelijke economieën. En toegang tot de elite verkrijgt men tegenwoordig door het behalen van een diploma in het hoger onderwijs, dat bovendien geen vrijbrief is voor onbegrensde ontspanning, maar veeleer de start van een bijna levenslange activiteit op een veeleisende arbeidsmarkt.

Aan het einde van *Metropolis* wordt de verticaal georganiseerde segregatie van de stad opgeheven. De industrieslaven komen in opstand en eisen hun rechtmatige aandeel in het eigenaarschap van de stad. Het is ironisch te moeten constateren hoe essentieel kapitalistisch juist de anti-kapitalistische cultuurkritieken als het marxisme en films als *Metropolis* eigenlijk zijn. Alleen in een

kapitalistische groeieconomie is er zo'n grote behoefte aan laagwaardige fabrieksarbeid, dat er überhaupt een omvangrijk proletariaat bestaat dat op basis van bloed, zweet en tranen aanspraak kan maken op politieke macht. In tijden van voortschrijdende automatisering en een mogelijk einde aan een op onbegrensde exploitatie van grondstoffen gebaseerd groeimodel, staat het economisch bestaansrecht van hele groepen mensen ter discussie. Het is goed om te beseffen dat moraliteit voor een aanzienlijk deel voortvloeit uit de maatschappij-inrichting, die weer zeer sterk bepaald wordt door de staathuishoudkunde. Onze maatschappelijke moraal, waar spreading van kennis, macht, cultuur en kansen centraal staan, is onlosmakelijk verbonden met het kapitalisme. Wanneer we recente demografische, politieke en economische trends extrapoleren naar de toekomst kost het weinig voorstellingsvermogen om de afnemende solidariteit in onze samenleving als een opmaat te zien tot iets veel verstrekkenders: een postkapitalistische toekomst waarin enerzijds de cognitieve bovenklasse haar welgestelde en uiterst productieve leven leidt in prettige en leefbare steden en anderzijds de eenvoudigen van geest doelloos en uitstervend rond dwalen in een rurale woestenijs.

De stad is de grootste uitvinding van de mens. Steden zijn broedplekken van economische innovatie en culturele en politieke vernieuwing. Diversiteit is een begrip dat als geen ander bij de stad hoort en er is geen grotere bedreiging denkbaar voor de stad dan verstarren door eenzijdigheid. Het eerder geschetste ruimtelijk debacle is voor een groot deel te danken aan overheidsplanning: rigide topdownorganisatie, stedenbouw in sjablonen en een flinke dosis wensdenken. Dat mag allerminst een reden zijn om nu en in de nabije toekomst te vluchten in louter kleinschalige bottom-up-initiatieven. Ongereguleerde ruimtelijke ontwikkeling is een jungle waarin het recht van de sterkste leidend is. Daarom intervenueert in beschaafde landen de overheid zodat ook kwetsbare

groepen binnenboord blijven. Nederland heeft daarin een lange traditie, die naast de nodige mislukkingen ook werkelijk goede stadswijken heeft opgeleverd.

Laat gerust de elite haar eigen woningen bouwen. In particulier of collectief opdrachtgeverschap, als Baugruppe of door kleine ontwikkelaars. Maar de overheid mag niet weglopen van haar verantwoordelijkheid: volkshuisvesting organiseren daar waar het nodig is. De boel bij elkaar houden is een kerntaak geworden van de overheid, ook ruimtelijk. De maatschappelijke zuilen zijn immers verdwenen. Hun functie van satéprikkers, die de samenleving van arm tot rijk en van slim tot dom doorrijgen, is niet overgenomen. Er is dubbel werk aan de winkel voor de kwakkelende planningsmachine. Versterk het productiemilieu van de kenniseconomie en hou de emanciperende nieuwkomers en de winnaars en de dreigende verliezers van de economische globalisering dicht bijeen. Het alternatief is een verregaande ruimtelijke versplintering van ons land. Balkanisering naar opleidingsniveau met in ons democratisch bestel politieke verlamming als onvermijdelijk gevolg. De stad heeft in het verleden bewezen zeer uiteenlopende groepen mensen te kunnen verenigen. Maar alleen als iedere bewoner zich eigenaar weet is zo'n stad ook duurzaam leefbaar. Deze inclusieve, rechtvaardige stad is bovendien de enige hoop voor een werkelijk democratische toekomst.

ARIADNE VAN DE VEN

Drs. M.A.P. van de Ven (1961) woont sinds 1987 in Richmond (Greater London). Zij studeerde Engels in Utrecht (1986, cum laude doctoraal) en 'photography and urban cultures' in Londen (2008, MA distinction). Zij werkt freelance voor Amerikaanse universiteitsuitgeverijen en dwaalt met haar camera door steden, vooral Kolkata en Londen. Weer thuis drukt ze de zwart-wit foto's zelf af, en denkt na over wat er allemaal op straat gebeurt. Van haar zijn twee artikelen over fotografie verschenen in de Britse wetenschappelijke tijdschriften City (2008) en Photographies (2011).

DE SPIJKER IN DE MUUR

Voordat we zelfs maar aan de vraag kunnen beginnen van wie de stad is, is er eerst de vraag van wie de straat is. De stad is al een idee, een abstractie; de straat is altijd de straat. Hier zijn de stoeptegels, de putjes, de goten, de gevels, de voordeuren met de levens erachter, de lantaarnpalen, de fietsen met hun onafscheidelijke kettingen, de geparkeerde auto's en de mensengezichten. Bureaucraten en bestuurders worden wat kriegel van de straat, want die is niet onder controle te houden. Hier doen mensen maar wat, hier organiseren ze demonstraties en stakingen, hier voltrekken zich revoluties die op TV- en computerschermen over de hele wereld gevolgd worden. Daarom wordt de onbestuurbare straat bestempeld als 'openbare ruimte', onderhevig aan reglementen en wetjes, door de bestuurders van de stad. Zo proberen zij de altijd unieke, anarchistische straat te temmen, om van al die straten de stad te maken en die dan te bezitten. Als stadbewoners moeten we dus eerst de straat op.

Mijn eerste straat was de Pasteurstraat in Geleen. Het was voor ons, kinderen van de straat en van de jaren zestig, vanzelfsprekend: de straat was van ons. Het was maar een kort straatje, in een recent opgetrokken nieuwbouwwijk, twee-onder-een-kap met achtertuintjes, garages en gezinnetjes. Omdat de straat van mij was, ging ik, zes jaar oud, wandelen. De tweede keer dat een wildvreemde man mij achterop een brommer thuis bracht, kreeg ik een pak op mijn blote billen, wat mijn vader ongetwijfeld meer pijn deed dan mij. Ik bleef braaf iets dichterbij huis maar de straat was nog steeds van mij.

Geleen was een grote stad vergeleken met het dorp waar ik mij door een onhandige puberteit en de jaren zeventig heen worstelde. De straat was niet van ons pubers, zeker niet van de meiden. In een dorp is de straat van het dorp en het dorp patrouilleert - en we hadden het over de stad. Dat werd Utrecht, de jaren tachtig en de

universiteit. Ik was achttien en opeens was de straat weer van mij: meestal op de fiets, maar bij een lekke band of een fietsdief, ook te voet. Op ieder uur van de dag en de nacht doorkruiste ik met een groot gevoel van vrijheid de stad. Ik leerde andere straatgebruikers van gezicht kennen, van de krantenjongen tot de nachtbrakers.

Na de studie kwam ik als economische migrant in Londen terecht. In Londen liep ik; dit zijn geen straten voor fietsers. Ik ging me thuis voelen en het tijdelijke verblijf is vijftwintig jaar later niet tijdelijk meer te noemen. Mensen kunnen Amsterdammer worden, of New Yorker; ik ben Nederlandse Londenaar geworden - waarin het 'Nederlandse' onderdeel moeilijker onder woorden te brengen is dan het 'Londense'. Acht miljoen Londenaren: een mengeling van eerste-, tweede- en derde-generatie stedelingen met de mensen die zich er schaamteloos op beroepen uit generaties geboren- en getogen Londenaren te komen. Het helpt natuurlijk als je er niet te anders uitziet en niet te buitenlands klinkt, want iedere stad heeft haar legertje agressieve wij-en-zij denkers. Maar Londen is gastvrij en accepteert buitenstaanders en binnenwaaiers, migranten en vreemdelingen. De niet-ingewijde heeft tijd voor haar nodig, want dit is een schitterend monster: niet romantisch zoals Parijs, niet hip zoals New York of Berlijn, niet imperiaal zoals Rome. De pracht van Londen ligt in haar tegenstrijdigheden: op deze straten torent het hypermoderne gebouw uit boven het oude optrekje, leunt het chique tegen het sjofele, zit authentiek-Londen naast vers-uit-het-buitenland in the bus. Ik verdwaalde veel en leerde de straten kennen, en zo langzaam de stad. De straatcodes zijn iets anders dan in Nederland - ik loop hier bijvoorbeeld minder blauwe plekken op - maar we zijn nog steeds in een Europese stad, en veel is herkenbaar.

De vraag van wie de straat is drong zich daarom pas echt op toen ik, roze Europeaan, in 1994 voor het eerst de Indiase straat op stapte, in Delhi. Ik had nog niet bar veel nagedacht over straat en stad.

Net als voor vele andere Europeanen was de eerste ontmoeting met de Indiase stad zowel schokkend als spannend. Ik ging ieder jaar terug, raakte verknocht aan Kolkata - in het Westen nog meestal Calcutta genoemd en gedoodverfd als hel op aarde - en begon gaandeweg vraagtekens te zetten bij mijn eigen reacties. Ik koesterde nog de illusie dat ik goed opgeleid, goed links, goed postkoloniaal en goed feministisch was; maar iedere keer dat ik met mijn camera om mijn nek het hotel verliet, kwamen mijn Europese verwachtingen in pijnlijke botsing met de werkelijkheid van de straat. De clichés van duizend-en-een reisverslagen waren allemaal waar: de mensenmassa, de rotzooi, de armoede, de herrie, het doldraaiende verkeer, kortom, de aanslag op de zintuigen. Maar al snel liep ik vast met die 'aanslag', want er gebeurde veel meer dan dat. De straat was niet meer vanzelfsprekend 'van mij', en daar was ik ongemerkt aan gewend geraakt. Hier kon ik de verschillende alfabetten van de bevolking niet eens ontcijferen, laat staan de talen spreken of lezen. Nu was ik de vreemdeling. Gefascineerd bleef ik lopen, door de straten, heerlijk in mijn eentje, en begon me te realiseren dat mijn onderbewuste vol zat met vooronderstellingen over 'hoe het hoort' op straten, in steden en met stedelingen. Met welk recht liet ik al die oordelen los op een eeuwenoude stad en een nog veel oudere beschaving?

Ondertussen liep ik daar te verdwalen, kilometers per dag. Bij iedere loop-sessie beten er weer een paar vooroordelen in het stof en zagen een paar nieuwe inzichten voorzichtig het licht. Onze straten, bedacht ik, zijn in vergelijking maar armzalig niemandsland. In een stad als Kolkata is de straat niet openbare ruimte, waar niemand ooit verantwoording voor voelt, maar gezamenlijke ruimte. Dit is waar mensen wonen, werken, slapen, koken en eten, en kinderen nog steeds spelen - niet alleen achter dichte deuren met sloten en deurbellen maar op de stoep. Het mag er voor ons uitzien als een heksenketel, maar dat komt doordat we nog steeds in onze Europese

schoenen staan. Ik ging langzamer lopen, beter opletten. De straat openbaarde zich. Daar waren de politieke graffiti, het stuk karton in een portiek voor een geliefde straathond, de ogen van de andere straatgebruikers, het balspel van de kinderen. Overal waren de geluiden: de kakofonie van het verkeer, de opwinding van de kraaien, de hese klank van de trompetschelp en de oproep van de muezzin. De geuren vormden een potpourri van uitlaatgassen, wierook uit een winkel, de zoete melk van de thee, en natuurlijk wat onaangename materie. En ik ging zien hoe de mensen met elkaar omgingen.

De straat is van de mensen die hem gebruiken en zij hebben een gevoel van eigendomsrecht. Ze organiseren samen het leven op straat - wat niet altijd vriendelijk zal gaan, maar toch. Iedere ochtend wordt Kolkata schoongeveegd met bezems van twijgen. Het toeterende verkeer houdt elkaar wel degelijk in de gaten. Het theetentje, de riksja-loper en de bedelaar verschijnen iedere dag op hun vaste plekken. De platte steen onder de lantaarnpaal is jaar in jaar uit de stek van dezelfde kokosnootverkoper, de spijker onder de filmposter in de muur houdt iedere dag de spiegel omhoog van dezelfde kapper, het opgerolde zeil dat keurig aan een hek hangt wordt iedere nacht het plafond van de slaapkamer van dezelfde familie. In tegenstelling tot die reisverslagen, zijn deze straten allesbehalve chaotisch, laat staan 'primitief' of 'middeleeuws'.

Iedere keer dat ik met mijn camera ergens in Kolkata een hoek omsla, stap ik de ruimte in van de mannen en vrouwen van die straat. Wij zijn niet, zoals in Europa, vreemdelingen even samen op een stukje 'buiten'. Na iedere hoek werd ik bekeken (het heeft ongeveer vijf jaar geduurd voordat ik doorhad dat dat niet kwam door mijn kleur maar door mijn lengte). De eigenaars van de straat willen gewoon even weten wat voor vlees ze in de kuip hebben, maar in het begin maakten al deze ogen mij zenuwachtig - in Europa kijken we zo niet. De toerist is zo'n verguisde diersoort dat ik nog lang

probeerde om minder op te vallen door mezelf te zien als reiziger, fotograaf of onderzoeker. De Kolkatanen zagen mij zo lopen en hadden het onmiddellijk in de smiezen: daar loopt een toerist. Dat is oké, maar serieus hoeven we haar niet te nemen. En daar hadden ze gelijk in. Toen ik eindelijk doorhad dat ik eigenlijk met de deur in huis kwam vallen, begon ik te groeten. Vaak opende zich dan een wereld van uitwisselingen. Er werd gekeken, gezwaaid, geroepen, geglimlacht, gegrijnsd. Er waren ook mensen die het geen barst interesseerde; als ik weggewuifd werd, was dat ook begrijpelijk en liep ik door. Maar voor de meesten was de camera de aanleiding om een soort impromptu straattheater te beginnen, waarin ik vrolijk werd rond gecommandeerd. 'Regisseur' zijn kon ik dus wel vergeten - en daar lag weer een vooroordeel aan gruzelementen, dit keer over fotografie. De straat was even van ons allemaal. Vrienden en familieleden werden uit hun huizen geroepen, kinderen van alle leeftijden erbij gesleept; er werd geposeerd in allerlei samenstellingen of alleen, kop en schouders of volle lengte, serieus of schertsend. Er werd veel de draak met mij gestoken. En met de jaren veranderde de wisselwerking want ook in Kolkata rukte het mobieltje op, niet langer het luxeartikel van de middenklasse; en ik werd steeds vaker gefotografeerd. Het hele toneelstuk ging niet in eerste instantie om de foto's, ook al nam ik die vaak het jaar daarna weer mee. Het fotograferen was maar een excuus om even de routines en beslomering van iedere dag te doorbreken.

Zo begon ik stap voor stap het straatleven van Kolkata te leren kennen, en na te denken over mijn reactie op wat ik allemaal zag. Natuurlijk is de armoede voor ons het opvallendst en het pijnlijkst om te zien; in 'onze' steden houden we die over het algemeen beter uit het zicht. Ik heb medetoeristen rond zien lopen, niet op- of omkijkend; begrijpelijk, maar het is jammer en de Kolkatanen vinden het vreemd en onvriendelijk. Toen ik er eindelijk mee stopte zo druk te zijn met mijn eigen ongemakkelijkheid, zag ik dat mensen

nooit alleen maar arm zijn. Ze zijn ook aardig of geestig of slim of ze werken hard of ze zijn goede ouders - of al die dingen tegelijkertijd en nog meer: net zo complex als wij zijn. Wanneer wij, weliswaar met het hart op de goede plek, andere mensen alleen als 'arm' zien, reduceren we individuen tot hun economische positie. Al die ogen die terugkeken dwongen mij respect af, geen - juist geen - medelijden. Dat respect zette mij aan het denken over de historische, sociale en economische context van deze armoede. En dat is het politieke aspect van de Europese toerist op de straten van Kolkata. Wanneer ook die straten een beetje van mij zijn geweest, moet ik er ook een beetje verantwoording voor nemen.

Lopend door Kolkata realiseerde ik me dat wij in het Westen de straat opgegeven hebben, dat de straat een kwestie is geworden van het organiseren van de mensheid onderweg van A naar B. Iedereen wil zo snel mogelijk van het ene gebouw naar het andere, liefst in een auto. Tijd is geld. Dit verkeer wordt gereguleerd met objecten: stoplichten, fietspaden, zebra's, parkeervakken, pijlen op het wegdek, verkeersborden, camera's. In de straatcode van grote steden wordt oogcontact ernstig afgeraden, want je weet maar nooit waartoe dat zou kunnen leiden. Ondertussen is de straat van niemand. De meesten van ons laten de verantwoordelijkheid aan de gemeente over. Zelfs als we op straat staan, proberen we er zo min mogelijk te zijn; liefst met de eigenaardige illusie onzichtbaar te zijn. En dit is de koude, betonnen omgeving van waaruit wij de Indiase straat op stappen, slecht voorbereid voor de sprong die het is. Plotseling zijn daar echte ogen die naar ons kijken, die terugkijken en onze blik vasthouden (we zijn op vakantie dus we hebben zelf onze ogen niet in de zak). Geen wonder dat we ons ongemakkelijk voelen.

Door de jaren heen heb ik veel geleerd van de Kolkatanen, ook al spreken we elkaars taal niet. Niets houdt mij tegen om in Londen zo rond te lopen als in Kolkata - en dan blijken er nog wat andere

mensen te zijn met lak aan de Europese conventies. Het doet er niet toe welke stad, om haar te beleven moet een mens de straat op - niet in een auto of een bus, niet op de fiets, maar te voet: lopend. Er zijn bijna geen regels: vijf minuten lang of vijf uur, met een doelwit of achter de neus aan, elke dag of eens per week, overdag of 's nachts, met boodschappen of met camera of met lege handen. Ik loop alleen, want met zijn tweeën ben je al een wereldje in een wereld, wat ook aangenaam is maar niet hetzelfde. Lopen neemt vanzelf een ritme aan dat samenvalt met hartslag en met ademhaling. En dan krijgt het lichaam de tijd en de ruimte om bij iedere stap de stad in te ademen. Na al het werken en netwerken op de computer is het een opluchting weer een lijf te hebben dat onderdeel wordt van de menigte: anoniem, onvindbaar en vrij. Ik kijk naar de gezichten, de muren, de lichamen, de hond met de ter hemel gegooide achterpoot, de ingeblikte automobilisten. Ik hoor de auto's, de merels op de TV antennes, flarden muziek uit een open raam, de voorbijgaande halve zin - soms houd ik de pas even in voor de tweede helft. Ik ruik de uitlaatgassen, de vuilniswagen, de voorbereidingen in het restaurant, het parfum dat bij die surrealistische halve zin hoort, de langslappende sigaret. Ik voel de tegels onder mijn voeten, het gladde glas van een winkel deur, de elleboog van een nietsontziende tegenligger, de wind uit het westen en de stadsregen.

Ook in Londen kom ik de mensen tegen die de straat gebruiken. De vuilnismannen, de ramenlapper, de daklozen, de postbode, de melkman, de parkeerwachters, de moeders met te wakkere baby's, de tabaksbannelingen. Een paar maanden geleden vestigde zich een ouderwetse zwerver tijdelijk in het portiek van een chique interieurzaak, *Maison*, in mijn straat; als hij er zin in had, groette hij de voorbijgangers terug. En zo raakt mijn eigen buurt bevolkt met bekende gezichten; mensen van wie ik niets anders weet dan dat ze aardig zijn. Wanneer ik niemand meer herken heb ik mijn eigen territorium verlaten en met die stap begint een ander avon-

tuur. Bekend terrein of niet, doorkruist met de ritmes van andere benen en momenten van vluchtig oogcontact, is het lopen een soort dans voor de zintuigen. Ieder gezicht roept even de vraag op hoe het leven van die ander eruit zou kunnen zien, want wat er achter die ogen schuilgaat aan gedachten, ervaringen, herinneringen en gevoelens blijft een mooi mysterie. Daarom zijn zelfs de straten die ik als mijn broekzak ken, iedere keer weer anders. Wij lopers genieten daarvan. De democratie van de straat betekent bovendien dat we allemaal even zichtbaar en even aanspreekbaar zijn - als we ons daar niet voor afsluiten met de blik op oneindig of geluid door oordopjes. Een mens kan een hele filosofie bouwen die begint met de ontmoeting met De Ander op straat, maar dat laat ik aan de filosofen over - die er al een boekenkast over vol hebben geschreven.

We lopen niet alleen door de tastbare straat, van steen en baksteen, glas en beton: we lopen ook door de straat van de verbeelding. Van stap tot stap, moment tot moment, straathoek tot straathoek, herinnering tot herinnering bouwen we de stad op in onze fantasie. Al zolang de stad bestaat is zij prachtig materiaal voor schrijvers en kunstenaars. Steden en straten leven ook in onze hoofden, in de visies van bijvoorbeeld Edward Hopper, Helen Levitt en Paul Auster; Robert Walser, George Grosz en Bertold Brecht; J.M.W. Turner, Virginia Woolf en T.S. Eliot; Walter Benjamin, Eugène Atget en Toulouse-Lautrec; dan is er het Istanbul van Orhan Pamuk, het Kolkata van Satyajit Ray. Iedere generatie kunstenaars - binnenwaaiend van over de hele wereld of ter plekke geboren - wordt opnieuw geïnspireerd door de stad, die als een organisme steeds verandert, uitdijt, machtig wordt, aftakelt, goede tijden heeft en slechte. En wij stadslopers voegen hun creaties toe aan ons beeld van de stad - en komen er dan ook achter dat we voornamelijk Westerse steden in de kop hebben. Zelfs in onze verbeelding lopen wij zelden door de stadsstraten van Afrika, Azië en Zuid-Amerika en dat is misschien een gemis.

Op straat openbaart zich de stad. Wanneer we door haar straten lopen, met onze voeten of met onze fantasie, is het oogverblindend duidelijk dat 'de' stad niet bestaat. Terwijl ik loop en kijk en mijmer, maak ik me het leven van de straat eigen. Als wij stedelingen dat willen kunnen we dus met ons allen bezit nemen van de straat, tot we de hoek omslaan een andere straat in. Vervolgens zouden wij met ons allen straat voor straat bezit van de stad kunnen nemen. Want de vraag was van wie de stad is. In Italo Calvino's *Onzichtbare Steden* is Kublai Khan onzeker over zijn macht. Hij stuurt Marco Polo de wereld rond om de steden van zijn immense rijk voor hem te bezoeken; Polo, de sluwe vos, beschrijft vijftig steden, die misschien allemaal zijn eigen stad zijn, Venetië. 'Zal het me op de dag dat ik alle emblemen ken,' vroeg hij Marco, 'eindelijk lukken mijn rijk te bezitten?' En de Venetiaan: 'Sire, geloof dat niet: op die dag zul je zelf een embleem onder de emblemen zijn.'¹ Pas toen het tot mij doordrong dat de straat ook van mij was, ging ik mij druk maken over van wie de stad was - de politici, de projectontwikkelaars, de multinationals, de planologen ... of de stadsbewoners.

---

¹ Vertaald uit het Italiaans door Henny Vlot. Amsterdam: Bert Bakker, 1981, p. 32

JAN DEN BOER

Drs. ir. J. den Boer (1960) studeerde stedenbouwkunde en filosofie en is Postural Integration therapeut. Hij werkt als projectmanager bij de gemeente Utrecht en geeft trainingen. Hij publiceerde vijf boeken (waaronder Passie voor de stad, 2006) en meer dan 250 artikelen. In september 2012 verschijnt zijn nieuwe boek 'De stad is van iedereen. Hoe machts-spel, gemakzucht en dogma's onze gebouwde omgeving vormgeven ... en hoe het anders kan', bij uitgeverij Elikser. In oktober 2012 verschijnt nog een boek: 'Schakel door naar je hart. Het trainen van de vrije wil', bij uitgeverij Synthese.

DE STAD IS WEER VAN ZIJN BEWONERS

Gedurende lange tijd heeft een kleine groep deskundigen de vormgeving van onze steden bepaald. De macht was georganiseerd vanuit een soort politiebureau. Architecten als Pi de Bruijn vertellen hoe moeilijk het was om zich hieruit los te maken.

Onder invloed van de verschuiving van de bouwpraktijk naar de markt en vervolgens de kredietcrisis gaat de aandacht nu steeds meer naar de consument. De bevolking die zich in moderne, functionele wijken vervreemd voelt van haar omgeving en die regelmatig niet serieus genomen wordt in prijsvragen en andere beoordelingen van ontwerpen, eist de stad weer voor zichzelf op. Een nieuwe lichter ontwerpers komt met strategieën en ontwerpen die daar steeds meer bij aansluiten.

In 1980 ging ik stedenbouw studeren aan de TU Delft. Min of meer onbewust ging ik er vanuit dat de stad van de bewoners is. Toen ik eind jaren '80 als projectmanager voor de gemeente Den Haag werkte, ontdekte ik dat ik in een wereld terecht gekomen was van deskundigen die er volledig van overtuigd waren dat zij het recht hadden om te bepalen hoe de stad zich ontwikkelde.

Een van mijn eerste projecten was de vernieuwing van Madurodam. Toen ik het project overnam lag er een strak functioneel plan van Zwarts en Jansma. Voor dit plan moest drie hectare van de Scheveningse bosjes gekapt worden. De bevolking was in opstand gekomen en ik mocht samen met een wethouder met de bevolking gaan praten.

Tot mijn verrassing had de bevolking al een alternatief plan, maar geen van mijn collega's had tot dan toe de moeite genomen om zich daarin te verdiepen. Er leefden bij de bevolking en bij de directie van Madurodam ook andere ideeën over het uiterlijk van Madurodam, vormgeving die veel meer zou passen bij de toeristen. Maar bij gemeentelijk stedenbouwkundigen en welstand was daar niet al te veel ruimte voor.

Madurodam schreef een prijsvraag uit, en uiteindelijk werd gekozen voor een plan van Ashok Bhalotra, toen een van de weinige ontwerpers die zich buiten het dogmatisch modernisme durfde te bewegen. Binnen enkele jaren liepen we met koningin door het nieuwe Madurodam. Directie, bewoners en toeristen waren tevreden, maar voor zover ik weet heeft het geen enkel architectuurtijdschrift gehaald.

Hoe kan het dat veel deskundigen en ontwerpers een totaal andere mening hebben dan een groot deel van de bevolking over de kwaliteit van de stad? Hoe kan het dat deze deskundigen en ontwerpers de stad veroverd hebben?

Macht en onmacht van het modernisme

De architect Pi de Bruijn vertelde mij een fascinerend verhaal. De Bruijn werd in de jaren '60 opgeleid in het dogmatisch modernisme, maar maakte zich hier later van los, onder meer door de nieuwbouw van de Tweede Kamer. Vanuit de modernistische visie waren de oude gebouwen vijanden die gesloopt moesten worden. De Bruijn: "De modernist denkt de hele dag: "Ik haat die oude troep", ik had dit nog niet helemaal afgeschud, maar ontdekte dat oude gebouwen prima gebouwen zijn: een aha ervaring." Naarmate hij het gebied beter bestudeerde leerde hij deze gebouwen als een vriend te zien. Hij sloot zich een jaar af voor de wereld om zich heen en verdiepte zich helemaal in het ontwerp. Hij brak radicaal met de partijlijn van het modernisme. Dit Tweede Kamergebouw was niet alleen een belangrijke omslag in zijn persoonlijke ontwerpvisie, maar ook in de architectuurgeschiedenis van Nederland.

Het gebouw kreeg grote bijval van het publiek en werd afgemaakt door het modernistische 'politibureau', onder meer bij monde van hun blad Archis. Die houding van collega's en critici heeft hem wel geraakt, maar uiteindelijk heeft hij de kritiek ook wel als een soort geuzenhouding kunnen zien, hij had zich losgemaakt van de dog-

ma's om echt aan een vitale stad te kunnen gaan werken. Hij kreeg veel opdrachten waarin hij steeds meer vanuit de context ging werken en de vormtaal kon toepassen die daarbij passend was. Dat kon heel modernistisch zijn, zoals bij het positief ontvangen maar niet uitgevoerde ontwerp voor de Rijksdag in Berlijn, maar ook een fascinerende mix van stijlen zoals de heropbouw van Roombeek in Enschede onder zijn leiding.

De Bruijn zegt in het boek *Bouwmeesters* (Scipio, 2007) over het modernisme: "Het modernisme vind ik prima als het gaat om het ontwerp van een asbak of een sigarettendoosje, maar niet op de schaal van de stad. Een experiment op die schaal is waanzin en eigenlijk hadden we dat uit de studies van Le Corbusier al lang kunnen weten." Volgens De Bruijn weten de modernisten zich geen raad met de bestaande stad. En dat wordt duidelijk als je het plan Voisin voor het centrum van Parijs van Le Corbusier ziet. Een voorstel om dit prachtige centrum te vervangen door een megalomane rij flats. Gelukkig is dit daar nooit gebeurd, maar de voorsteden van Parijs zijn natuurlijk wel mede hierdoor geïnspireerd evenals de Bijlmermeer en veel andere moderne architectuur in Nederland.

De Bruijn stelt dat het grootste probleem van het modernisme op stedenbouwkundig vlak ligt. De moderne stad met zijn functiescheiding is verleden tijd. Toepassing van die principes in deze tijd is een grote vergissing. Hoe kon dit in Nederland zo lang in stand blijven? De Bruijn: "De bouwkolom in Nederland is verkleefd, veel belangen gaan samen in een groot monsterverbond van bouwers, ontwikkelaars, architecten, ambtenaren, welstandscommissies en critici. Het resultaat is meestal voorspelbare eenheidsworst gebaseerd op het vage begrip haalbaarheid. Dat is vaak een vorm van terreur gebaseerd op drogredenen." De Bruijn noemt deze machtsbasis van het modernisme een 'politbureau', verwijzend naar de manier waarop de macht in communistische staten gehandhaafd werd.

De tweedeling in onze steden

In de architectuur en stedenbouw is op veel terreinen een tweedeling: tussen modernisme en traditionalisme, tussen deskundigen en consument, tussen jury's en welstand enerzijds en 'populisten' anderzijds. De tweedeling is niet alleen te vinden in boeken, tijdschriften, prijsvragen en discussies, maar vooral ook heel zichtbaar in onze steden, dorpen en landschappen. Er is veelal een duidelijke scheidslijn te zien tussen de traditionele historische kernen en de modernistische uitbreidingswijken. Op dezelfde manier is bijvoorbeeld duidelijk te zien welke landschappen door rigoureuze ruilverkaveling sterk zijn aangetast door het modernisme en waar traditionele kwaliteiten nog wel zichtbaar en voelbaar zijn. De tweedeling in de media en in onze ruimtelijk omgeving is een gevolg van een enorme kloof tussen de vakwereld van architecten, instituten en vakschrijvers enerzijds en de wereld van amateurs en leken die deze gebouwde wereld dagelijks bewonen en beleven anderzijds. De vakwereld spreekt een totaal andere taal, gebruikt andere woorden en komt dikwijls ook tot andere keuzes dan de gemiddelde consument. Deze tweedeling staat steeds meer ter discussie. Toen in de jaren '90 de macht in de bouw verschoof van de overheid en de corporaties naar de ontwikkelaars, kreeg de consument steeds meer invloed. Dit proces wordt versterkt door de huidige crisis in de bouw. Er is een verschuiving van een aanbodmarkt naar een vraagmarkt, waardoor de machtsverhoudingen in de bouw sterk aan het veranderen zijn.

Om te begrijpen hoe dit machtsspel werkt in de bouw, is het allereerst belangrijk te analyseren welke verhalen hierin een rol spelen. Dat zijn met name de verhalen van het modernisme en het traditionalisme. Vervolgens is het interessant waarom het modernisme zo lang aan de macht kon blijven en hoe deze macht in de praktijk zichtbaar werd, bijvoorbeeld in architectuurprijsvragen. Nu de macht van het modernisme aan het afnemen is, komt er ruimte

voor nieuwe creativiteit en kwaliteit. Hoe reageert de conservatieve architectuurelite hierop en welke nieuwe beweging wordt zichtbaar?

De modernistische revolutie

Het ontstaan van het modernisme is een belangrijke en fundamentele oorzaak van het ontstaan van de verschillende werelden in architectuur en stedenbouw. Het modernisme in de architectuur is een verwarrende term. In ons dagelijks spraakgebruik klinkt modern als iets nieuws. In de architectuur is het een stroming uit de eerste decennia van de vorige eeuw, die weliswaar de pretentie heeft om internationaal en tijdloos te zijn, maar net als elke stijl zijn eigen geschiedenis heeft.

Het inzicht dat de idealen van het modernisme in de praktijk de nodige problemen opleverden, werd zowel in de stedenbouw als in de landschapskunde regelmatig door critici onderkend en onderbouwd. Toch kreeg het modernisme met name in Nederland elke keer weer een belangrijke en beeldbepalende rol in het ontwerp van de gebouwde omgeving. Het modernisme was tot voor kort min of meer de norm voor alle architectuur en in de jaren '90 van de vorige eeuw werd het zelfs opnieuw een hype. Grote namen als Rem Koolhaas, Ben van Berkel en Francine Houben werden belangrijke exportproducten en waren de grote voorbeelden voor vele architectuurstudenten.

Het consolideren van de macht

Hoe komt het dat het modernisme zo lang aan de macht kon blijven? Pi de Bruijn vertelt hoe architectuur in Nederland min of meer in een religieuze categorie terechtgekomen is. Net als het protestantisme na de reformatie in elkaar bestrijdende groepen uit elkaar gevallen is, ontstonden ook in de architectuur groepen die elkaar naar het leven stonden. De betrokkenen hadden een enorme behoefte

om aanhanger van een stijl of stroming te zijn, met een dogmatische houding die fundamentalistische trekken had. In de stedenbouw leidde het modernisme tot het rigide functionalisme met zijn strikte scheiding van functies.

Als je het taalgebruik van de modernisten onderzoekt, zie je dat ze een eigen verhaal hebben. Zij willen zich niet uitlaten over de gevel en het beeld, maar spreken over het 'probleemoplossend vermogen van de architectuur'. Het gaat over processen en het ontwijken van stijldiscussies.

De macht van de modernisten is zo de uitkomst van een vrij ondoorzichtig en complex proces waarin de totale bouwkolom op basis van allerlei belangen en afwegingen elke keer weer op hetzelfde gemakzuchtige functionele bouwen uitkwam. Dat bouwen werd onderbouwd met verhalen die niet over mooi of lelijk gaan, niet over gevoel voor schoonheid, maar over abstracte rationele proces- en beleidsverhalen. Wie niet meedeed, werd uitgesloten, zoals bijvoorbeeld in architectuurprijsvragen.

Macht in de praktijk

Architectuurprijsvragen zijn een bijzonder boeiend strijdperk voor de modernisme-traditionalisme discussie. Hier wordt de werking van de macht en de verhalen duidelijk zichtbaar. Een roemruchte prijsvraag was de Waagstraat-verkiezing in het hart van Groningen begin jaren '90. Een van de vier deelnemende architecten was Aldolfo Natalini. Bij de architectenkeuze stond hij bekend als een avant-gardist (sterk vernieuwend, maar wel binnen het modernistische idioom) en dat was een belangrijke reden dat hij gekozen werd. Tot verrassing van de prijsvraagorganisatoren was Natalini intussen radicaal van architectonische koers veranderd en kwam met een bijzonder traditionalistisch ontwerp. Dit ontwerp is gebouwd als vervanging van een modernistisch jaren '70 stadskantoor aan de Grote Markt. Binnen de vakwereld leidde dit tot grote weerstand,

dit had nooit gebouwd mogen worden. Het publiek reageerde in het algemeen bijzonder enthousiast. Even was het weer een beetje hun stad, maar zo snel lieten de ontwerpers zich hun greep op de stad niet ontnemen.

In 2007 werd in Groningen opnieuw een architectuurprijsvraag gehouden voor een locatie nabij de Grote Markt. Verrassend was dat in dit geval zowel het publiek als de vakjury hetzelfde ontwerp kozen, van NL architects. Je kunt het ontwerp modernistisch noemen of misschien beter avant-gardistisch, maar het is zeker geen traditioneel ontwerp dat past in zijn historische omgeving. De keuze van het publiek wordt pas begrijpelijk bij het bestuderen van de andere zes deelnemende architecten. Alle zeven ontwerpen zijn modernistisch of avant-gardistisch. Het was het publiek gewoon niet vergund om voor traditionele architectuur te kiezen in deze historische omgeving. De voorselectie door deskundigen is hier dus veel bepalender dan de publieke keuze die dan ook slechts een schijnbare vrijheid biedt.

In hetzelfde jaar durfde Delft het wel aan om voor de bouw van het nieuwe station en stadskantoor naast drie moderne/avant-gardistische ontwerpen ook een traditionalistisch ontwerp van Sjoerd Soeters aan een selectiecommissie en de bevolking voor te leggen. Bestuurders willen de bevolking die steeds meer van hun eigen stad vervreemd is de indruk geven dat ze die stad weer terugkrijgen, maar blijken zich vervolgens toch niet te kunnen onttrekken aan de macht van de ontwerpelite.

Door de selectiecommissie een weging van 75 procent mee te geven en het bevolkingspanel 25 procent, was de kans voor een keuze voor het traditionalistisch ontwerp van Soeters niet zo groot. Toch won Soeters, maar slechts met een zeer klein verschil. De gemeente Delft gebruikte dit kleine verschil als argument om de prijsvraag af te keuren en opnieuw te starten. Ondanks allerlei juridische procedures is het Soeters niet gelukt zijn gewonnen positie vast te houden

en heeft uiteindelijk een avant-gardistisch ontwerp van Mecanoo/Francine Houben gewonnen.

Zo lijkt het erop dat de wereld van de kenners vooral kiest voor modernisme, terwijl als de bevolking mee mag stemmen het traditionalisme veel sneller een voorkeur krijgt.

Ruimte voor verandering

Maar er is iets aan het veranderen in Nederland. Steeds meer architecten, recensenten en deskundigen willen zich onttrekken aan de verzuurde discussie tussen traditionalisme en neo-modernisme. Ontwerpers hebben de afgelopen jaren gewerkt aan verbindende wijken en gebouwen, die een nieuw verhaal vertellen dat gaat over gevoel voor schoonheid, een vitale stad en liefde voor het vak. Dit zijn mensen die zich niet laten leiden door cynisme, macht of gemakzucht, maar gedreven zijn om iets moois te maken van hun vak. De crisis in de bouw vraagt om veranderingen. De tijd dat een kleine groep opdrachtgevers en ontwerpers in een aanbodgestuurde markt kon bepalen wat er gebouwd werd is voorbij. Er is meer aandacht voor de klant, voor de consument, voor nieuwe vormen van opdrachtgeverschap, voor kleinschaligheid en veelzijdigheid.

Het inzicht dat de modernistische stad een mislukking is wordt breed gedeeld. Monofunctionaliteit en versnipperde openbare ruimtes met incidentele architectonische iconen creëren een autistische stad. De nieuwe stedenbouw is multifunctioneel, multicultureel, veelzijdig en gericht op verbinding van mensen en gebouwen. Deze vernieuwende stedenbouw en architectuur wordt niet meer primair gevoed door financiële belangen. Kwaliteit en menselijk geluk staan voorop, en die bieden de mogelijkheid om nieuwe vormen van financiering aan te boren. Om deze vernieuwingen ruimte te geven is meer flexibiliteit nodig in regelgeving en openheid in

media, prijsvragen, beoordelingen en voorlichting. Steeds meer lezingen, boeken, artikelen en projecten maken de vernieuwende stedenbouw en architectuur zichtbaar. Een van deze boeken is *De Spontane Stad* van Urhahn Urban Design. Het boek verzet zich tegen de 'instant city' zoals deze de afgelopen decennia gerealiseerd is. De schrijvers geloven dat de gebruiker nu aan zet is: co-ontwerp en co-productie. Dat past misschien niet in onze recente strakke planningstraditie, maar zou wel eens heel goed aan kunnen sluiten op de wijze waarop klassieke stedelijke kwaliteiten gerealiseerd werden, zoals de Amsterdamse grachtengordel en het Haagse Statenkwartier. Een collectief raamwerk van grachten en straten met heldere spelregels is genoeg, de rest kan de gebruiker zelf als bouwheer.

De stad is weer van zijn bewoners

Hoe organiseer je de architectuur binnen dit raamwerk en deze spelregels zo dat er maximale ruimte voor creativiteit en kwaliteit is? Wilfried van Winden geeft in zijn boek *Fusion* (Van Winden, 2010) een pleidooi voor sierlijke architectuur en een open samenleving. Volgens zijn visie is het modernisme conservatief geworden. Hij nodigt architecten uit om dienstbaar te zijn aan schoonheid en aan de gebruiker. Lange tijd werd de architectuurdiscussie gevoerd vanuit het idee dat het modernisme vooruitstrevend is en het traditionalisme populistisch of zelfs politiek extreem-rechts. In de huidige politieke context was dat voor de modernisten een nieuwe manier om het traditionalisme zwart te maken en hun eigen macht te kunnen handhaven. Wilfried van Winden geeft met zijn boek deze discussie een bijzonder interessante wending. Hij vertelt over het ontwerpproces van de Essalam Moskee in Rotterdam. Een traditionalistisch ontwerp, hoewel geen Nederlands traditionalisme. Het was juist Marco Pastors van Leefbaar Rotterdam die zich verzette tegen de ornamenten en versieringen, en die voorstelde terug te keren naar een veel minder herkenbare moderne doos.

Dit is een van de vele voorbeelden die aangeeft dat het modernisme niet langer vernieuwend is. De modernistische architectuurelite is conservatief geworden en wordt nu soms zelfs omarmd door de politiek populistten. Terwijl architecten zoals Van Winden die het verwijt van populisme krijgen juist pleiten voor een open samenleving en vernieuwing in stedenbouw en architectuur. Het grote probleem daarvan volgens Van Winden is dat het vraagstuk van stijl en expressie uit de architectuurdiscussie verdwenen is. Goede architectuur moet volgens de modernistische dogmatiek waar en eerlijk zijn, en wordt verbonden met het morele begrip van het goede. Onderwijs in stijl en expressie werd in het architectuuronderwijs vanaf de jaren '60 afgeschaft. Maar dit monomane smaakdictaat van het modernisme is voorbij. En wat Van Winden betreft ook de weinig constructieve tegenstelling met het traditionalisme. In architectuur is veel meer mogelijk, en dat vat hij samen in de term *Fusion*: "Een inventieve menging van identiteiten, het verbinden van heden en verleden en van traditie en vernieuwing, van high en low culture en van romantiek met rationalisme. Verbindingen waarmee ontwerpen worden gemaakt die beantwoorden aan specifieke culturele en lokale gewoonten en wensen."

Deze stedenbouw en architectuur wordt op dit moment onder meer gerealiseerd in Zaanstad. Van Winden bouwde daar het Inntel hotel in het stedenbouwkundig plan voor het nieuwe centrum van Sjoerd Soeters dat nu gerealiseerd wordt. *Fusion* is zowel herkenbaar als nieuw en verrassend, waarbij kenmerkende architectonische elementen uit het heden en verleden en uit verschillende culturen met elkaar in verband gebracht worden en tot een nieuwe expressie gebracht worden, met het doel gebouwen te maken waar mensen zich mee kunnen identificeren en die mensen kunnen behagen. Ornamenten, versiering, stijl en gevelarchitectuur, dit alles was veel te lang een taboe in de Nederlandse architectuur, het mag weer. En het is niet conservatief of populistisch, maar juist een streven naar

een open samenleving waar schoonheid voor iedereen aanwezig en herkenbaar is.

De stad wordt weer steeds meer van zijn bewoners.

Literatuur

Scipio, D.& S. Franke (red.), *Bouwmeesters, het podium aan en generatie*. Rotterdam: NAI, 2007

Urhahn Urban Design, *De Spontane Stad*, Amsterdam: Bis Publishers, 2010

Wilfried van Winden, *Fusion*, Amsterdam: SUN, 2010

HEIN EBERSON

H.G.M. Ebersson MA (1962) is conceptontwikkelaar en ontwerper van mobiele internettoepassingen. Hij is tevens courseleader van de afdeling Editorial Design aan de Utrecht Graduate School of Visual Art and Design, maHKU. Tot zijn opdrachtgevers behoorden in de afgelopen jaren Woningcorporatie Ymere, Atelier Rijksbouwmeester, de Algemene Bestuursdienst van het ministerie van Binnenlandse Zaken, DIVA koepel van erfgoedinstellingen, Theaterinstituut Nederland, Bugaboo en Mediamatic. Hij publiceert over locatiegebonden media op de website theatricity.com

THEATRICITY: VAN WIE IS DE STAD?

Half juni heeft Apple een licentie genomen op de data van TomTom: kaarten, 3D-beelden en actuele verkeersgegevens zullen in de apparaten van Apple en eventueel de *apps* die erop draaien beschikbaar komen. Daarmee verbreekt Apple de banden met Google Maps. Bovendien vernietigt het effectief TomTom als apparatenmaker en maakt er een softwarebedrijf van. Dat is niet alleen nieuws voor de economieredactie, maar voor ons allen.

Door de snelle opkomst van smartphones zal de ervaring van de stad in korte tijd radicaal veranderen. Het internet ligt op straat en de stad wordt daardoor een projectiescherm. Een *map*, die we gebruiken om door informatie te navigeren die, in combinatie met locatiegegevens - zoals een postcode of coördinaten - ter plekke bekeken kan worden. De vraag die we ons moeten stellen is: *Als het internet op straat ligt en als onze telefoon de filter is waardoor we de wereld bekijken, wat betekent dat dan voor de stad?* Het antwoord is even simpel als schokkend: de stad wordt in de komende jaren eigendom van Facebook, Apple en Google.

De relatie tussen stad en media

De grootste kwaliteit van de stad is de chaos: het langs elkaar heen schuren van mensen en hun gemeenschappen, met ambities, activiteiten en uitingen. De stadsbewoner, hyperbewust van de omgeving, wordt gevormd door steeds veranderende voorkeuren en codes. Je hebt er daarom belang bij geïnformeerd te zijn en blijven - voor je het weet ben je (er) uit.

Of het nu gaat over culturele, economische, sociale of politieke activiteiten: drie elementen zijn in het stadsleven van belang. Eén: je moet weten wat er speelt. Twee: je moet zien en gezien worden.

En drie: je moet de oppositie van meningen kennen en er liefst aan deelnemen. Kranten en tijdschriften, tv-programma's en websites spelen daarin een belangrijke rol. Ze representeren een groep, een subcultuur of lifestyle, analyseren een tijdperk of een (politieke) houding en presenteren de ideeën en waarden die bij een onderwerp horen.

Elke subcultuur, beroepsgroep, lijder aan een specifieke kwaal of liefhebber van een land heeft inmiddels zijn eigen medium.

Toen nieuwe televisiezoekers hun intrede deden en het aanbod van programma's een veelvoud werd van wat we gewend waren, trad een intrigerend fenomeen op. De gesprekken bij de koffiemachine gingen niet meer over 'het' televisieprogramma van de vorige avond. Het aanbod was zo uitgebreid dat de gedeelde ervaring niet meer vanzelf sprak. Dat werd beschreven als een gemis, omdat de gedeelde ervaring was verdwenen.

Het aantal televisiezoekers is in vijftien jaar tijd verdrievoudigd. Websites als Uitzending Gemist en RTL XL hebben met dezelfde programma's de versnippering nog vergroot. Het aantal internetgebruikers in Nederland steeg sinds halverwege de jaren '90 van tien naar negentig procent.

In tien jaar tijd groeide het aantal publiekstitjdschriften sterk en websites gingen er de concurrentie mee aan. Digitale tijdschrifttoepassingen zoals Flipboard en Google Currents maken het mogelijk om alleen nog informatie te ontvangen die je welgevallig is of die aansluit bij je interesses. De personalisering van media sluit naadloos aan bij de individualisering van de burger.

Sociale media voegen de glanslaag toe. Het zijn media waarbij de gebruiker inhoud maakt, bekijkt en deelt met anderen. Het sociale

karakter van een digitale gemeenschap zoals Facebook of een platform zoals Ien's Almanak kan met een of meerdere functionele definities worden aangeduid: identiteit, conversatie, delen, aanwezigheid, relaties, reputaties en/of groepen. Weten wat er speelt en daar een mening over hebben is hier een manier geworden om gezien te worden. Sociale media emuleren de reguliere media op de meest persoonlijke manier. Ze representeren een groep of subcultuur van één.

Een dergelijke ontwikkeling gaat ook plaatsvinden in de fysieke ruimte. Veelal onbewust publiceren miljoenen gebruikers hun Twitter-berichten, ratings van restaurants en Facebook-likes, foto's en filmpjes met hun telefoons, die van een GPS-chip zijn voorzien. Zo hebben al deze berichten en beelden een locatie - en zijn ze op locatie beschikbaar.

De stad: fragmentatie en virtualisering

In het boek *Mediapolis* beschrijven architect De Jong en jurist en filosoof Schuilenburg de ontwikkeling van de stad in relatie tot media. Ze zien de stad veranderen van een centrum met omliggende wijken in een steeds verder uiteendrijvende verzameling van platforms: *buitenwijken* (soms zelfs met hekken eromheen), *niet-plaatsen* en *nodes*.

Vinex-wijken faciliteren bewoners die zich afschermen van de stad en haar diversiteit door buitensluiting van onbekenden in allerlei soorten *gated communities*. Het ultieme voorbeeld is Haverleij in Den Bosch: kastelen met ophaalbruggen in een landschap van golfbanen. "Dit nieuwe menstype is vooral *footloose* en flexibel. [...] Hij is een radicale individualist met een groot scala aan materiële mogelijkheden om datgene te realiseren wat hij wil. Als hij 'stad' wil, dan gaat hij naar de stad. Wil hij eventjes 'dorp', dan boekt hij

een weekje Drenthe of Zeeuws-Vlaanderen.”

Niet-plaatsen zoals vliegvelden, bedrijventerreinen en pretparken maken een steeds belangrijker deel van de stad uit, terwijl ze niet eens meer bewoners kennen, “want het zijn niet de woningen en bedrijven die deze stad maken tot wat zij is, als zij al wat is, maar de hotels, bevolkt door miljoenen bezoekers en passanten, en de vele transferpunten die de stad in een permanente staat van beweging houden.”

Ten slotte ontstaan er nodes: virtuele omgevingen die misschien een fysieke plaats hebben, maar die altijd virtueel, connected, multimediaal en interactief zijn. Daar komen gemeenschappen samen met een gelijksoortige interesse, activiteit, subcultuur, informatiebehoefte of lifestyle. De uiterst geïndividualiseerde bewoner vindt hier de ultiem gepersonaliseerde invulling van zijn leefomgeving, die zich waar dan ook kan bevinden. Het ontstaan van deze platforms verheft het centrum van de stad tot het domein van toeristen, shoppers en suburbans: een podium voor spektakel en evenement.

Elk hierboven beschreven platform heeft een eigen informatiebehoefte. Shoppers en toeristen zoeken cultuurhistorie, vermaak en aanbiedingen. De suburb-bewoner heeft - om de verveling het hoofd te bieden - festival-agenda's, reisprogramma's, vakantieparkwebsites en sfeerreportages uit de stad nodig. Reizigers en pretparkbezoekers vullen uren in de wachtrij met spelletjes en nieuwssites. De plaats waar iemand is, veroorzaakt een zijnstoestand die de media vervolgens op maat bedienen.

Sociale en locatiegebonden informatie

Smartphones (mobiele telefoons met internettoegang en GPS), locatiegebonden informatie en sociale media bestaan pas enkele

jaren. Toch zijn ze al niet meer uit ons leven weg te denken. Het bezit van smartphones is in de afgelopen jaren geëxplodeerd, evenals dat van sociale media zoals Facebook en Twitter. De snelheid waarmee de ontwikkelingen op dit gebied zich voltrekken - zowel de fenomenen als hun groeiende verstrengeling - maken het tot een moeilijk te vatten evolutie.

Smartphones kunnen op elk moment hun eigen positie vaststellen en vervolgens alle informatie op het internet vinden die met die locatie samenhangt. Dit betreft informatie die door toevoeging van coördinaten verbonden wordt met een specifieke plaats: een adres of postcode, xy-coördinaten of lengte- en breedtegraad. Een gebruiker kan vervolgens ter plekke kennis nemen van die informatie.

Sociale en locatiegebonden informatie stapelt op de reguliere inhoud die al met locatiegegevens is verrijkt: gouden gidsen, toeristische agenda's, digitale databases van monumenten en archieven, et cetera. Alles kan via een laptop of mobiele telefoon geconsumeerd worden, middels plattegronden, lijsten met plaats- en afstandsindicatie of via *augmented reality* (AR, waarbij met behulp van de camerafunctie een interactieve informatielaag over de reële wereld wordt geprojecteerd).

We kunnen ervan uitgaan dat de openbare ruimte steeds minder fysieke informatie zal bevatten, omdat digitaal publiceren makkelijker en goedkoper is. Waarom de plaats van een brandkraan aangeven met een bordje aan de muur als die informatie alleen nodig is voor brandweer en openbare werken? Waarom routeborden naar tientallen bestemmingen plaatsen als iedere gebruiker zijn weg kan vinden met een routeplanner? Waarom nog affiches ophangen als reclamebeelden ook geprojecteerd kunnen worden in het straatbeeld van potentiële klanten?

Wat doet dit met ons en de stad?

Door de digitalisering en het letterlijk en figuurlijk ‘mobiliseren’ van informatie ontwikkelt de stad zich niet meer louter via de langzame manier van stadsplanning, politieke besluitvorming en stenen stapelen. Wanneer informatie zich digitaal in de openbare ruimte manifesteert, dan verandert die ruimte in een projectiescherm voor steeds vernieuwende data. Dit scherm kan elke stadsbewoner naar eigen inzicht vullen. De stad is dan nooit meer hetzelfde, voor niemand, nooit.

De keuze in de soort, aard en diepte van de informatie ligt op het internet bij de gebruiker. Een katholiek wil andere informatie over de beeldenstorm in de Amsterdamse Westerkerk dan een protestant. Een vegetariër zoekt niet naar een biefstuktent. Doordat de mobiele telefoon meer dan de gewone computer een persoonsgebonden apparaat is, kan het als *persoonlijk* filter functioneren. Ook kan het toestel leren van eerder gebruik, zoals al usance is bij Google en Facebook. Je telefoon bevat dan niet alleen je agenda en telefoonboek, maar hij weet ook dat je katholiek bent en dat je niet van vegetarisch eten houdt. Hij wordt je filter in de wereld.

Deze ontwikkelingen in de beschikbaarheid van media maken de stad meerlagig, personaliseerbaar, dynamisch en klikbaar. De openbare ruimte wordt *opt-in*.

Provider, gids, filter, dealer

Als je telefoon je filter op de wereld is, hoe gaat die wereld er dan uitzien? Thuis, achter de computer kon het gebeuren dat je dacht een reis te plannen en dat je twee uur later nog geen keuze had gemaakt - laat staan geboekt. Nu sta je op een koud plein in een onbekende stad. Je telefoon kan antwoord geven op de vraag naar

een ‘goed restaurant’, maar dan wel nu! Dat instant gebruik van informatie vraagt om één filter met algemene en specifieke, in ieder geval plaatselijke en persoonlijke kennis. Je bent katholiek, vegetarisch, houdt meer van de Franse dan van de Spaanse keuken. Je bankrekening is bijna leeg. Waarheen? De mobiel van een *street-smart* stadsbewoner weet dat, want die is ‘always on’, waardoor hij kan groeien en personaliseren.

Om het filteren goed te laten functioneren, zijn bovendien een grote hoeveelheid data en gedrag van andere gebruikers met hún gedetailleerde gebruikersprofielen van belang. Dit is de manier waarop de kwaliteit van zoeken en vinden wordt verhoogd; door inbreng en data van anderen te koppelen aan bestaande databases en je eigen gedrag. En daar is een grote provider voor nodig.

Vooraf het gebruikersprofiel heeft in de afgelopen jaren een prominente ontwikkeling doorgemaakt. Ieder stukje van het digitale leven wordt door grote webbedrijven als Facebook, Google, Amazon en Microsoft opgeslagen en ge(re)combineerd. De bedoeling daarvan is om gebruikers op maat informatie of diensten te kunnen aanbieden. Een zoekresultaat wordt relevanter (want persoonlijker) als de zoekgeschiedenis van de gebruiker bekend is. Het is daarom van belang dat de provider een eigen smartphone aanbiedt. Een telefoon weet *altijd* waar je je bevindt en wat je doet. Winkels kunnen je dan de juiste aanbiedingen doen, de producten verkopen en volgen hoe je die gebruikt.

De bij jou en je telefoon horende creditcardgegevens zijn de heilige graal voor de providers, het belangrijkste bezit in gebruikersprofielen. Telefoons vergemakkelijken het proces van kopen en kunnen dat tot een belevenis maken. Als Apple iets begrepen heeft, dan is het de naadloze overgang tussen het gebruik van het web en het doen van een aankoop. Als je iets koopt bij de winkel van Apple,

iTunes, ‘voelt’ het niet of je iets gekocht hebt. Je luistert opeens naar een nummer dat je graag wilde horen en je blijkt ervoor betaald te hebben. Het enige wat je in werkelijkheid deed, was een wachtwoord invullen. De benodigde creditcardgegevens heeft Apple al. Een transactie zonder frictie.

Tussen de wal of het schip?

Slechts een paar jaar geleden was Apple nog een computerfabrikant, Google een zoekmachine en Facebook bestond nog niet. Nu zijn ze op weg om ieder op eigen wijze wereldheersers te worden. Er wordt door al de bedrijven gebruik gemaakt van het principe van insluiting: de investering in tijd en geld die een gebruiker in iPhone apps, Google Docs en Facebookprofiel doet is zo groot dat het daardoor moeilijk wordt een andere provider te kiezen. We doen dat zelf. Het frictieloos kopen, gebruiken of verrijken zorgt dat we het blijven doen.

Terwijl er bij Apple nog sprake is van een relatie tussen klant en leverancier, is zelfs dat bij Google en Facebook niet meer het geval. “If you aren’t paying for the product, you are the product.” Met sociale media heb je de cirkel van uitbuiting en warenfetisjisme gesloten. Je bent nu zelf het product geworden. Wat je waarde bepaalt is het materiaal dat je produceert op sociale netwerksites en smartphones. Iedere ‘like’ doet de waarde van Facebook stijgen. Iedere aankoop levert kennis op over je voorkeuren en wensen. Die kennis wordt door de bedrijven vervolgens gebruikt om advertenties op jouw telefoon duurder te verkopen en te delen in de opbrengsten van elke transactie die de kennis direct of indirect weer veroorzaakt.

Wie kies je, als Google, Facebook en Apple onze toegang tot de digitaal opgeladen openbare ruimte gaan vormgeven? Peter Olthoorn, de schrijver van *De Macht van Facebook* noemt Marc

Zuckerberg de derde heerser op aarde, na Jintao van China en Singh, premier van India. De Amerikaanse econoom en activist Jeremy Rifkin beschrijft die macht als volgt: "Power, in the coming era, belongs to the gatekeepers who control both access to the popular culture and the geographic and cyberspace networks that expropriate, repackage, and commodify the culture in the form of paid-for personal entertainment and experiences". Daaraan kan worden toegevoegd dat ze ook de openbare ruimte overnemen. Rifkin had in 2001 de ontwikkeling van mobiel internet tenslotte nog niet meegenomen in zijn observaties.

Je telefoon is een integratie van mobiele communicatie, webbrow-ser, sociaal media-platform, stadsgids, agenda, adreslijst, routeplan-ner, parkeerkaart en camera. Niet alleen bepaalt hij daarmee de route die je door de stad aflegt en de plekken die je bezoekt, hij zal ook de communicatie tussen jou en de stad en tussen jou en je col-lega's, vrienden en familie vormgeven. En dus de publieke ruimte.

Het doel van de openbare ruimte wordt commercie, zoals de winkel-straten en bijna alle media dat nu al zijn. Het is inmiddels bekend in de zogenoemde 'situated cognition' dat je actiever kennis opneemt als je een verbinding kunt maken tussen feiten en de omgeving waarin die feiten zich afspelen. Die kennis is voor mobiele providers ook geschikt om de blik van de gebruiker te begrenzen en gewenst gedrag te veroorzaken, zoals kopen.

Om een fijne, frictieloze ervaring te bewerkstelligen zal Apple er alles aan doen om die openbare ruimte te egaliseren, net zoals ze dat met al hun apparaten doen. Ze weten hoe ze een interface moe-ten ontwerpen. En wij weten dat Apple om dat te waarborgen een puriteins beleid voert bij het toelaten van apps in de app-store. De krant *The Sun* werd geweigerd omdat er wel eens een blote borst in te vinden is. Voor het downloaden van een gewone internetbrowser

als Firefox moet je op je mobiele telefoon laten weten ouder dan 17 jaar te zijn, omdat het web leeftijdgebonden materiaal bevat. Hoe vertaalt zich dat naar de stad? Maakt Apple op straat dan porno-winkels en krantenkiosken onzichtbaar?

Wie zit er in de gemeenteraad van Facebook? Als er geen wetgeving op het gebied van eigendom van data komt en we veranderen ons gedrag niet, dan zijn we straks horigen van Apple, Google of Facebook in plaats van burgers van onze stad. Tot nu toe ziet het ernaar uit dat we onze levens via de smartphone blijven leven en delen op Facebook, Twitter, TomTom, Apple en Google.

Wat moeten we doen?

De regelgevers voeren op dit moment met wetten over cookies de vorige oorlog. “Dan moet je die dingen gewoon niet gebruiken”. Het lijkt eenvoudig om je niet over te leveren aan de grote providers. Toch is het waarschijnlijker dat smartphones en sociale media je in de afgelopen jaren in de tang namen. Je kunt je eruit bevrijden, maar dat kost geld, tijd en een sterke wil.

Om de balans tussen commerciële belangen en die van de stadsbewoner te bewaren zullen we ten minste drie dingen moeten doen. Eén: veel verschillende apparaten, platforms en apps gebruiken. Twee: aan nieuwe technologische oplossingen werken die waarborgen dat de gegevens die we verspreiden van ons zijn - en blijven. En drie: wetgeving ontwikkelen die de hiërarchie tussen gebruikers en providers vastlegt en beschermt.

Er bestaan inmiddels bedrijven die eigendom van data bij de gebruiker leggen en niet bij de producent van het platform. Die nieuwe sites zullen evenwel alleen succesvol zijn als veel mensen besluiten er ook gebruik van te gaan maken. Het sociale netwerk Diaspo-

ra kreeg voldoende geld om zich te ontwikkelen, maar het is er, ondanks veel publiciteit, akelig stil. Dat verandert alleen als velen tegelijk overstappen. Wie gaat er mee?

De hierboven beschreven persoonlijke filters kunnen bij gebruik dat op algemeen belang is gebaseerd óók tot een goed functionerende digitale openbare ruimte leiden. Dat zou een straatbeeld kunnen opleveren met meer rust dan nu het geval is, omdat er veel boodschappen niet meer gezien hoeven te worden. Als je spamfilters tot je beschikking hebt. Als je alleen maar reclame van je provider voorgeschoteld krijgt op momenten dat je gratis met de bus wilt rijden. Als de overheid (net als nu met afficheborden) bepaalt waar wel en niet geprojecteerd mag worden.

Daarvoor is een kanteling van de huidige praktijk nodig. Zodat je bijvoorbeeld een server tot je beschikking hebt met daarop al je gegevens - status updates, fotoalbums, patiëntengegevens, snelheids-overtredingen, restaurantbeoordelingen en literatuurlijstjes - en je per moment, relatie of activiteit kunt bepalen welke gegevens je deelt. En welke je wilt ontvangen. De praktijk bestaat al en heet *opt-in*.

Voor de nieuwe, tijdelijke, digitaal en fysiek gefragmenteerde stad hebben we goede gidsen nodig, hoe lang we ergens ook wonen. Die moeten begrensd worden en eigenlijk van de grond af aan opgebouwd. Wat daarnaast van belang is en blijft, is een heel goed geheugen om zoiets als een gedeelde ervaring te hebben. En te houden.

